

نقش بازی در تربیت دینی کودکان

معصومه جوهری^۱، فاطمه سیفی کناری^۲

چکیده

بازی از اولین ابزارهای تربیتی است که کودکان با آن آشنا می‌شوند. رعایت برخی ضوابط در بازی از جانب مربیان تربیتی می‌تواند این ابزار تربیتی را به یکی از رویکردهای مهم برای ایجاد و تقویت تربیت دینی تبدیل کند. برخی از این ضوابط در متون دینی و سیره اهل بیت علیهم‌السلام آمده است. سؤال اصلی در پژوهش حاضر این است که نقش بازی در تربیت دینی کودک چیست؟ این تحقیق به روش توصیفی-تحلیلی و به صورت کتابخانه‌ای گردآوری شده است که در آن با مراجعه به کتاب‌ها، مقالات و فیش‌برداری و سپس با رجوع به روایات و سیره عملی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اهل بیت علیهم‌السلام جایگاه و ضوابط بازی در تربیت دینی کودکان بررسی می‌شود. از یافته‌های تحقیق حاضر این است که بازی نقش مهمی در دستیابی به تربیت دینی ماندگار دارد. برای رسیدن به این مطلوب، بازی با کودک باید به گونه‌ای باشد که همراه با شادی، نشاط و شادابی باشد. بازی باید همراه با آموزندگی، کسب مهارت‌های زندگی، ایجاد محبت نسبت به دیگران، آمادگی جسمانی برای مقابله با دشمن، تقویت بعد خداشناسی و... باشد. اگر والدین و مربیان ویژگی‌ها و شرایط بازی با کودک را رعایت کنند از طرفی موجب علاقه مندی کودک به دینداری در دوران کودکی و بزرگسالی شده و از سوی دیگر رسیدن به مطلوب که همان تربیت دینی عمیق و ماندگار است برای آنها فراهم می‌شود.

واژگان کلیدی: بازی، تربیت دینی، کودک.

۱. مقدمه

تمایل به بازی یکی از غرایزی است که خداوند حکیم در باطن کودکان قرار داده است. کودک بالفطره میل به بازی دارد و توجه به بازی کودک بسیاری از مشکلات روانی و عاطفی وی را حل می‌کند. بازی وسیله‌ای برای رشد همه‌جانبه و هماهنگ کودک است که بر رشد زبان او تأثیر بسیاری دارد. رشد زبان بر رشد شناخت و ذهن کودک تأثیر بسیاری دارد و به هماهنگی حواس پنج‌گانه‌اش می‌انجامد. بازی یکی از اهرم‌های اصلی تربیتی به‌ویژه برای کودکان زیر هفت سال

۱. دانش پژوه کارشناسی فقه و اصول، مجتمع آموزش عالی بنت الهدی، جامعه المصطفی العالمیه، از پاکستان.
۲. مدرس گروه علمی-تربیتی فقه و اصول، مجتمع آموزش عالی بنت الهدی، جامعه المصطفی العالمیه، از ایران.

است. در این رابطه مقالات و تحقیقاتی صورت گرفته است که به تبیین تأثیر بازی بر تربیت اشاره دارند. در این تحقیق نقش بازی در تربیت دینی کودک بررسی می‌شود؛ زیرا برخی بازی‌ها در ذات خود تأمین‌کننده هدف تربیت دینی هستند، اما بسیاری از بازی‌ها باید توسط مربیان تربیتی جهت‌دهی شوند تا بتوان از آنها در راستای تربیت دینی استفاده کرد. بحث تربیت کودک و بازی از دیرباز مورد توجه همگان بوده است. در حال حاضر با پیشرفت تکنولوژی و غرب و انحرافات زیاد باید در تربیت دینی کودکان بسیار تلاش کرد، پس ضرورت دارد تا در این زمینه تحقیق مستقلی صورت گیرد. این مقاله در چهار بخش ارائه شده است شامل: نقش و جایگاه بازی، انواع بازی‌ها، ویژگی‌ها و ملزومات بازی بر اساس روایات و تأثیرات بازی بر تربیت دینی کودکان برای روشن شدن جایگاه و نقش بازی در تربیت دینی.

۲. نقش بازی در تعلیم و تربیت کودک

از ویژگی‌های دوره کودکی بازی کردن است. بازی‌های کودکان در سنین مختلف ویژگی‌های خاصی دارد. ابتدا بازی با اشیاء است و سپس بازی با همسالان. کودک به تدریج به بازی‌های گروهی و اجتماعی روی می‌آورد. در این بازی‌ها کودک به قواعد و مقررات بازی‌های گروهی تن داده و با دیگران همکاری می‌کند. به این صورت کودک رفتار با دیگران را تمرین کرده و با اصول و قواعد زندگی جمعی و رعایت انضباط عملی به تدریج آشنا می‌شود و به رشد اجتماعی و اخلاقی می‌رسد. درک بازی کودکان، درک افکار و عواطف آنها را به دنبال خواهد داشت. بازی نقش آموزشی دارد و می‌تواند به کودک کمک کند تا موفق شود. بازی به کودک فرصت می‌دهد در نیل به هدف خود پایداری کند. بازی هوش، فکر، عزم و استعدادها را در کودک پرورش می‌دهد و باعث نشاط روح او می‌شود. یکی از ویژگی‌های بازی زنده نگهداشتن و شاداب کردن روحیه است؛ زیرا بازی عبارت است از فعالیتی شادمانه، شور و شوق بازی، خودانگیختگی، شادابی. وجدی که از بازی عاید می‌شود، تأثیرات مثبتی در سلامت فکری کودکان دارد.

۳. انواع بازی

مفاهیمی که در بازی کودکان نهفته بسیار فراتر از مفهوم واژه‌هایی مانند تفریح و سرگرمی است. بازی و اسباب آن ممکن است آموزش محوری باشد. کودکان به کمک بازی نیروی اضافی خود را تخلیه کرده و برای خوب زیستن در محیط اجتماعی آماده می‌شوند. امروزه بازی‌های انفرادی جایگزین بازی‌های گروهی قدیمی شده‌اند. بنابراین، اسباب بازی‌ها یا ابزارهایی

که کودکان برای بازی های مختلف از آنها کمک می گیرند نیز به اندازه بازی برای کودک اهمیت دارند. بازی ها با توجه به محتوای آنها و تمایلات و گرایش های کودک که ناشی از اوضاع و احوال درونی اوست و براساس نگرش و دیدگاهی که نظریه پردازان روان شناسی نسبت به کودک دارند به انواع مختلفی تقسیم می شوند. کودکان به بازی های تقلیدی، نمایشی، نمادی و تخیلی به دلیل اهمیتی که در شناخت وضعیت روحی، روانی و درمانی او دارند تمایل بیشتری نشان می دهند.

۱-۳. بازی های تقلیدی

گزینه تقلید یکی از گرایش نیرومند و ریشه دار در انسان است. به برکت وجود همین گزینه است که کودک بسیاری از رسوم زندگی، آداب معاشرت، غذا خوردن، لباس پوشیدن، طرز تکلم، ادای کلمات و جمله ها را از پدر و مادر و سایر معاشران می آموزد و به کار می بندد. انسان در تمام طول عمر کم و بیش از دیگران تقلید می کند، اما در سنین بین یک سالگی تا پنج سالگی بیشتر از این قوه استفاده می کند. (مطهری، ۱۳۸۳، ص ۴۵) کودکان ابتدا تقلید را از پدر و مادر خود شروع می کنند. آنها بسیاری از فعالیت های والدین خود را در خانه تقلید می کنند. پسرها کارها و مشاغل را تقلید می کنند که بیشتر مربوط به مردان است و دختران علاقه مند هستند که فعالیت های مربوط به مادران را تکرار کنند. برای مثال پسرها دوست دارند که نقش بنا، دست فروش، مغازه دار، راننده، پزشک، خلبان، پلیس و... را بازی کنند در حالی که دخترها ذوق فراوان دارند که در نقش مادر و پرستار کارهایی مانند تمیز کردن خانه، آشپزی، شست و شو و اتو زدن لباس ها را به صورت بازی انجام دهند (قاضی، ۱۳۶۸، ص ۵۲). بازی های تقلیدی نقش مهمی در رشد کودکان دارند. کودکان به فرصت هایی نیاز دارند تا خود را مثل بزرگترهایی که می شناسند، بیاریند و همچون آنها عمل کنند. از جمله وسایلی که امکان چنین بازی هایی را فراهم می کنند وسایلی مانند لوازم خانه داری، عروسک ها، پارچه های مخصوص خیاطی، ظرف ها، قطعات گوناگون و مکعب ها، انواع ماشین ها، هواپیما، قایق، تانک، تفنگ، میز و صندلی کوچک است که به کودک کمک می کنند با فرورفتن در نقش بزرگترها دنیای واقعی پیرامون خود را تجربه کرده و برای زندگی در آن آماده شوند. این بازی ها از سه سالگی به بعد مورد توجه کودکان است و کودک بسیاری از مسائل عاطفی و اجتماعی را با آنها می آموزد (شهرآرای، ۱۳۶۲، ص ۸).

۲-۳. بازی های نمایشی

بازی های تقلیدی و نمایشی با هم مشترکند و در حقیقت بازی نمایشی نوعی بازی تقلیدی است، اما در بازی تقلیدی کودک سعی به تقلید نقش دارد در حالیکه در بازی نمایشی کودک علاوه بر

تقلید نقش، انتظار خود از آن نقش را نیز بیان می‌کند. برای مثال هرگاه کودک، پدری سخت‌گیر و مستبد داشته باشد در بازی تقلیدی خود، سختگیر و مستبد می‌شود، اما در بازی نمایشی انتظار محبت و همدردی پدر با فرزند منعکس می‌شود (مهجور، ۱۳۹۷، ص ۲۵۶).

۳-۳. بازی‌های نمادی

بازی‌های نمادی نقطه اوج بازی‌های کودکانه است که از حدود یک و نیم یا دو سالگی آغاز می‌شود، در پنج و شش سالگی به کمال خود می‌رسد و تا هشت و نه سالگی نیز ادامه می‌یابد. بازی نمادی زمانی آغاز می‌شود که کودک نیز به تدریج زبان گشوده و توانایی کاربرد علائم و نمادهای زبان را دارد. (فرخنده و دیگران، ۱۳۷۰، ص ۴۳) بازی‌های نمادی با بازی‌های تقلیدی و نمایشی متفاوت است. در بازی‌های تقلیدی و نمایشی، کودک با استفاده از وسایل موجود به برون فکنی یا درون فکنی امیال و خواسته‌های خود می‌پردازد و از این طریق به لذتی درونی و برون دست یافته و خود را از قید تنش‌ها رها می‌کند. در هر دو این بازی‌ها کودک سعی دارد تا به اشیاء و وسایل واقعی موجود در محیط خود دست یافته و با آن وسایل بازی کند، اما در بسیاری اوقات محدودیت‌ها مانع دستیابی کودک به ابزار و وسایلی است که در بازی به آنها نیاز دارد (مهجور، ۱۳۹۷، ص ۲۵۷). در این مرحله است که کودک برای حل مشکل خود به بازی‌های نمادی روآورده، عناصر جدیدی وارد بازی او می‌شود، واقعیت‌ها تغییر شکل می‌یابند و اشیایی که وجود ندارند با اشیای دیگر نمایش داده می‌شوند.

۳-۴. بازی‌های تخیلی

تخیل فعالیت عالی ذهن است که اشیاء یا حوادثی را در ذهن خلق می‌کند بدون اینکه به صورت مستقیم از داده‌های حسی استفاده کند. ذهن هنگام تخیل روابط تازه‌ای ایجاد کرده و آنها را به شکل‌هایی درمی‌آورد که آنها را از قبل تجربه نکرده است. (شعاری نژاد، ۱۳۸۳، ص ۲۱۲) کودک تخیلی قوی دارد و می‌تواند جریان آب باریکی را به صورت رودخانه بزرگی تخیل کند و کوپه کوچکی خاک را تپه‌ای فرض کند. کودک مانند یک اتومبیل حرکت می‌کند و دور می‌زند. کودک خودش را مانند راننده و بدن خود را مانند اتومبیل به کار می‌اندازد. تخیل کودک اسباب بازی‌ها را بزرگ می‌کند و مواد بازی را تغییر می‌دهد تا به این ترتیب بتواند در عالم خیال وارد شده موجودات خیالی را واقعی فرض کند و از بازی خود لذت ببرد. کودک ذهنی فعال و قوی دارد و اسباب بازی‌ها در نظر او مواد واقعی هستند و او هر دو قلمرو واقع و خیال را نیک می‌شناسد. در انواع بازی‌های تخیلی این پرتو تخیل است که اسباب بازی‌ها و مواد را جان می‌بخشد و هنگامی

که خلق و خوی طفل دگرگون می‌شود اسباب بازی‌ها ممکن است در نظر او تغییر کنند. برای مثال جریان باریکی از آب ممکن است صورت خندق بگیرد یا تکه چوبی که قایق بود به خیال او جزیره‌ای جلوه کند. برای کودک بسیار آسان است که صندوق خانه کوچکی گاهی محل اختفای دزد و زمانی محل تاج‌گذاری پادشاه باشد (قاضی، ۱۳۶۸، ص ۵۷).

تفاوت این نوع بازی‌ها با بازی‌های تقلیدی و نمایشی آن است که در بازی‌های تقلیدی و نمایشی و حتی نمادی، کودک از آنچه دیده و تجربه کرده است الگوبرداری می‌کند در حالی که در بازی‌های تخیلی، کودک با استفاده از تجربه‌های گذشته خود رویدادی جدید که در سابق برخورد چندانی با آن نداشته است، خلق می‌کند.

۴. انواع بازی در سیره عملی و روایی اهل بیت علیهم‌السلام

۴-۱. خاک‌بازی

جایگاه این بازی برای کودکان چنان است که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم یکی از دلایل علاقه خود به کودکان را همین می‌داند و به والدین سفارش می‌کند مانع خاک‌بازی کودکان نشوند.

۴-۲. آب‌بازی و شنا

این بازی نیز مانند خاک‌بازی ارزش بالایی دارد و از آن به عنوان بهترین تفریح برای مؤمنان یاد شده و محبوب‌ترین تفریح نزد خداوند است. (متقی هندی، ۱۴۱۰، ۶۲۵/۱۵) پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم سفارش کرده است که به فرزندان شنا یاد دهید. بر اساس روایات اهمیت این بازی از خاک‌بازی هم بالاتر است؛ زیرا هم جنبه تفریحی و نشاط دارد و هم جنبه کاربردی در زندگی افراد دارد.

۴-۳. سواری‌دادن و اسب‌دوانی

با مطالعه سیره اهل بیت علیهم‌السلام می‌توان چنین استنباط کرد که یکی از بازی‌های مورد علاقه کودکان سواری گرفتن است. در سیره زندگی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آمده است که ایشان نقش مرکب و یا شتر را بازی می‌کرد و به حسنین سواری می‌داد. (علامه مجلسی، ۱۳۶۲، ۳۷/۲۵)

۴-۴. بازی‌های کلامی-فکری

وقتی امام حسن و امام حسین علیهم‌السلام کودکان خردسالی بودند حضرت زهرا علیها‌السلام برای آنها شعر می‌خواند و با آنها بازی می‌کرد. این شعرها که در دنیای کودکی و همراه با بازی به فرزندان گفته می‌شد، پیام‌ها و ارزش‌هایی را به همراه داشت. یکی از این شعرها این بود:

پسرم حسن جان! تو مانند پدرت باش، کاری کن که بتوانی از دین حق قید و بندها را

رها کنی. خدایی را پرستش کن که با نعمت‌های فراوانش در گوشه زندگی بر ما منت دارد. پسرم با کینه‌توزان و دشمنان دین خدا دوستی مکن. (علامه مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۴۳)

۴-۵. تیله بازی و تیراندازی

۴-۶. بازی‌های رزمی

۴-۷. بازی‌های ساده

اگرچه ذات بازی برای کودکان همراه با لذت است، اما گویا انجام برخی بازی‌های ساده از جانب پیامبر ﷺ فقط با هدف لذت و ایجاد شادی برای کودکان بوده است. تصریح هدف شادی و لذت برای کودکان در روایات اشاره شده است. پیامبر ﷺ فرمود: «به درستی که در بهشت خانه‌ای قرار دارد که به آن خانه شادی می‌گویند، کسی وارد آن نمی‌شود مگر اینکه کودکان را شاد کرده باشد». (متقی هندی، ۱۴۰۱)

بازی دیگری که از امام صادق علیه السلام در زمانی کودکی نقل شده است طرح معما در قالب استاد-شاگردی بود. امام صادق علیه السلام نقش استاد را بازی داشت و معمایی طرح می‌کرد. اگر کسی پاسخ می‌داد، جای ایشان استاد می‌شد و معما طرح می‌کرد و بازی به همین شکل ادامه می‌یافت.

۵. ویژگی‌ها و ملزومات بازی با کودکان

اگر والدین به دنبال این باشند که پلی بین بازی و تربیت دینی بزنند تا از طریق ساده‌ترین و جذاب‌ترین موضوع در زندگی کودکان به بالاترین و با اهمیت‌ترین امور، یعنی تربیت انسان‌های دین‌مدار برسند، لازم است بعد از شناخت برخی بازی‌ها که با فطرت انسان و روح دین‌داری عجین است ویژگی‌های بازی با کودکان و ملزومات آن را بشناسند تا از طرفی بعد مثبت تأثیرگذاری بازی بر تربیت را تقویت کنند و از طرف دیگر از معایب و آسیب‌های محتمل در امان باشند. تنها زمانی می‌توان از نقش بازی در تربیت دینی صحبت کرد که پیش از آن شرایط بازی را شناخته شده و رعایت شده باشد.

۵-۱. ملزومات بازی در رابطه با والدین

۵-۱-۱. لزوم شرکت و همراهی والدین در بازی با کودکان

در سیره اهل بیت علیهم السلام این نکته بسیار دیده می‌شود. به ویژه در رابطه با سیره عملی پیامبر ﷺ که بیشتر قابل دسترسی است و در نقل‌های تاریخی آمده است.

۵-۱-۲. رفتار کودکانه با کودک

پیامبر ﷺ می‌فرماید: «هر کس با کودک سرو کار دارد با او کودکانه رفتار کند». (حر عاملی، بیته، ۲۰۳/۱۵)

۵-۱-۳. عدم تحمیل قوانین بزرگترها در قوانین کودکان

دنیای کودکان قوانین خود را دارد و با توجه به روایات، این بزرگ‌ترها هستند که وقتی وارد دنیای کودکان می‌شوند باید از قوانین خود صرف نظر کنند نه اینکه سعی کنند به کودکان قوانین خود را بیاموزند یا تحمیل کنند.

۵-۱-۴. عزت‌مداری در بازی

عزت‌مداری در بازی در عین کودکانه بازی کردن است. والدین بعد از بازی با کودکان باید نقش‌های قبلی خود را ایفا کنند و اگر تمام عزت و ابهت خود را به بهای کودک شدن در حین بازی از دست بدهند دیگر نمی‌توانند تربیت را در بخش‌های دیگر زندگی ادامه دهند و این خود نقض غرض از هدف بازی با کودک می‌شود.

۵-۱-۵. لزوم تشویق به بازی

شاید این نکته با توجه به اشتیاق خود کودکان به بازی، یعنی تشویق به موضوعی که کودک به آن مشتاق است ابهام‌انگیز باشد، اما وقتی سخن از نقش بازی در تربیت در میان است ابهام برطرف می‌شود. لزوم تشویق به بازی مناسب و هدف‌دار تعبیر دقیق‌تر این نکته است به عبارت دیگر زمانی که کودک در فضای بازی نامناسب است و یا از یک بازی خاص مناسب غافل است یا زمانی که هم‌بازی ندارد و یا یک بازی برای رسیدن به هدفی خاص در زمانی خاص تعریف می‌شود، مواردی است که نقش نکته کلیدی تشویق و دعوت به بازی پررنگ می‌شود. این نکته به‌ویژه در زمان فعلی که بیشتر کودکان به بازی‌های نامناسب رسانه‌ای و بی‌تحرك روی آورده‌اند اهمیت بیشتری می‌یابد. پیامبر ﷺ از سه طریق این موضوع را انجام می‌دادند: نخست تشویق کلامی؛ دوم تشویق عملی از طریق هم‌بازی شدن با کودکان و شروع بازی با آنها و سوم تشویق از طریق در اختیار قرار دادن و فراهم کردن شرایط بازی که خود نوعی تشویق عملی است.

۶. ملزومات بازی با کودکان در رابطه با رعایت ویژگی‌های بازی

بازی‌های کودکان ویژگی‌های خاصی دارد که اگر این ویژگی‌ها نادیده گرفته شود رسیدن به اهداف تربیت دینی دشوار و یا ناممکن می‌شود. یکی از مهمترین ویژگی‌های ذاتی کودکان بازی-

گوشی آنهاست که در موقع بازی کردن نمود بیشتری می‌یابد. تغییر این قاعده ذاتی و یا سعی در حذف و قالب‌بندی کردن آن سبب می‌شود ثمرات مفیدی که در این صفت نهفته است، حاصل نشود. در روایت آمده است: «خوب است که بچه در کودکی بازیگوشی کند و شایسته نیست که جز این باشد» (کلینی ۱۳۹۲، ۶/۶۵). اگر شیطنت بعد منفی این صفت باشد بازیگوشی نوعی تحرک فعال مثبت از جانب کودکان است که نیازمند صبر و برنامه‌ریزی والدین است. وقتی بازیگوشی در زبان روایات تأیید شده است، پس این بزرگ‌ترها هستند که باید خود را با کودکان همراه کنند، یعنی بر عدم حرف‌شنوی کودکان به سبب ضعف دقت و مشغول بودن به بازی صبر کرده و برای مواردی که این بازیگوشی سبب به هم ریختگی محیط می‌شود برنامه‌ریزی کنند، اما محکوم کردن بازیگوشی کودکان کاری اشتباه است که گاهی این خطا آن قدر تکرار می‌شود که سبب ضعیف شدن روحیه کودکی می‌شود می‌شود. بردباری در برابر بازیگوشی کودکان در رفتار پیامبر ﷺ دیده می‌شد. زمانی که نوه‌های پیامبر ﷺ در نماز بر پشت ایشان سوار می‌شدند و ایشان یا سجده را طولانی می‌کرد و یا به آرامی ایشان را بر زمین گذاشته و سپس مجدد به سجده رفته و باز همان قضیه تکرار می‌شد.

۷. ویژگی بازی کودکان

بازی کودک باید باعث کسب لذت برای کودک؛ پرورش بعد جسمی و ایجاد تحرک؛ آمادگی برای مقابله با دشمن و آموزش و ایجاد تمرکز او شود. بهترین زمان برای آموزش و تربیت دینی زمانی است که کودک در حالت نشاط و صمیمیت با والدین است. برای رسیدن به اهداف چهارگانه گاهی لازم است قالب بازی کمی تغییر کرده و جنبه رقابتی به خود بگیرد. موضوع رقابتی بودن بازی که تأمین‌کننده انگیزه برای بازیکنان در راستای رسیدن به اهداف است در بازی‌های مختلف در سیره اهل بیت علیهم‌السلام دیده می‌شود. پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نوه‌هایشان را به کشتی گرفتن با هم تشویق می‌کرد. حسنین علیهما‌السلام در مورد خوشنویسی و خط نیز با هم رقابت می‌کردند. (علامه مجلسی، ۱۳۶۲، ۴۳/۶۱) رقابت در اسب‌دوانی و دیگر بازی‌ها نیز در زمان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و با سفارش ایشان انجام می‌شده است.

۸. ملزومات بازی در رابطه با رعایت شرایط بازی

منظور از شرایط بازی توجه به زمان و مکان بازی است. قاعده کلی در این دو مورد عدم محدودیت تا حد ممکن است. اولین نکته‌ای که در رابطه با زمان بازی باید از جانب والدین رعایت شود عدم

ایجاد تأخیر در برطرف کردن نیاز کودکان به بازی است. نمود این نکته در داستان بازی پیامبر ﷺ با کودکان و تأخیر در رفتن به مسجد به خوبی آشکار می شود. پیامبر ﷺ در پاسخ به بلال که برای نماز به دنبال ایشان آمده بود، فرمود: «ای بلال برای من تنگ شدن وقت نماز بهتر از تنگ شدن دل کودکان است» (جلالی شاهرودی، بی تا، ص ۱۴). این موضوع نشان دهنده این است که نیاز کودکان به بازی مانند نیاز آنها به غذا و خواب، نیازی فوری است که به تأخیر انداختن آن اگرچه به ظاهر آسیب جسمی به دنبال ندارد، اما آسیب های روحی ناشی از آن در جسم کودک در درازمدت نمایان می شود. از دیگر شرایط بازی توجه به مکان بازی است. نگاهی کلی به آیات و روایات مربوط به بازی و سیره عملی اهل بیت ﷺ نشان می دهد که نباید محدودیت مکانی خاصی برای بازی کودکان قائل شد و مطلوب است بازی کودکان در فضاهای باز و طبیعی صورت گیرد. بازی حسنین ﷺ در مسجد، کوچه و خانه در سیره این بزرگواران اشاره شده است. توجه به سفارش هایی که در روایات در مورد انواع بازی آمده است نشان می دهد که خاک و آب دو عنصر طبیعی مطلوب برای بازی کودکان است که در محیط طبیعی و باز استفاده می شود.

در آیه ۱۲ سوره یوسف به بسط مکان بازی و طبیعی بودن آن توجه شده است؛ آنجا که برادران یوسف ﷺ خطاب به یعقوب ﷺ گفتند: «فردا او را با ما بفرست تا [در چمن] بگردد و بازی کند و ما به خوبی نگرهبان او خواهیم بود». به یقین مکان زندگی یعقوب ﷺ جایی برای بازی کردن داشته و این قوم در محیطی طبیعی زندگی می کردند، اما علتی که برادران برای بردن یوسف ﷺ بیان می کنند بازی در محیطی وسیع، طبیعی و تازه است که سبب می شود یعقوب ﷺ به این امر رضایت دهد تا یوسف ﷺ را با ایشان روانه مرتع و چراگاه گوسفندان و شتران کند تا هوایی به بدنش بخورد و جست و خیزی کند (طباطبایی، ۱۳۸۲، ۱۱/۲۴). البته نکات مطرح شده در مورد مکان بازی به معنای این نیست که بازی تنها در محیط باز و طبیعی امکان پذیر و یا مطلوب است؛ زیرا پیامبر ﷺ بازی کشتی را در منزل حضرت زهرا ﷺ برای حسنین برگزار کرد، اما بازی در محیط های باز و طبیعی بهتر است.

۹. نقش بازی در تربیت دینی

در روایات بر بازی گوشی و شوخی با کودکان در دوران کودکی بسیار تأکید می شود، پس بازی و تأمین نشاط، پیوندی ضروری با هم دارند. یکی از اهداف بازی دست یابی به تربیت دینی همراه با نشاط و شادابی است. پیامبر ﷺ فرمود: «تفریح و بازی کنید؛ زیرا دوست ندارم در دین شما خشونت دیده شود» (پابنده، ۱۳۶۳، ص ۱۰۵). «و التَّعْلُمُ فِي الصَّغَرِ كَالنَّقْشِ فِي الْحَجَرِ؛ یادگیری

در کودکی همچون حک کردن نقش بر سنگ است» (علامه مجلسی، ۱۳۶۲، ۱/۲۲۴). یادگیری از طریق بازی در کودکی یادگیری ماندگار است. بنابراین، تربیت دینی ماندگار همراه با نشاط و از سرشوق ایجاد می شود. دست یابی به تربیت دینی سهل و سریع از دیگر نقش های بازی است. اگرچه تربیت و از جمله تربیت دینی امری مشکل و طولانی است، اما استفاده از ابزار بازی می تواند در تسهیل و تسریع آن کمک کند. کودکان باید بازی کنند و بازی باید همراه با بازیگوشی باشد و شایسته نیست این امور از دنیای کودکی حذف شود. بشارت تأثیر مستقیم توجه به این عناوین در تربیت دینی به طور صریح در روایات آمده است: «بازیگوشی کودک در خردسالی مایه فزونی عقل در بزرگسالی اوست» (پاینده، ۱۳۶۳، ۱۰۵). «کودک در کودکی بازیگوش باشد تا در بزرگسالی بردبار شود» (کلینی، ۱۳۹۲، ۳۲/۶).

دست یابی به رشد عقلانی و اخلاقی در تربیت دینی نیز تبیین کننده نقش بازی در تربیت دینی است. تربیت دینی بدون عقلانیت و اخلاق نه تنها تربیت دینی نیست، بلکه به طور اساسی تربیت نیست. دست یابی به تربیت دینی همراه با تولی و تبری از دیگر گزاره هایی است که با نگاه به انواع بازی و ویژگی های بازی در دین و سیره اهل بیت علیهم السلام حاصل می شود. تعبیر تولی به تقویت بعد اجتماعی و محبت بین دوستان از طریق بازی روشن تر است. این تعبیر از درون مضامینی مانند دعوت به بازی های دسته جمعی و رقابتی و توجه به ترحم و محبت در حین بازی با کودکان قابل استخراج است. بازی برای کودکان صحنه تمرین زندگی است. وقتی کودکان در بازی محبت بینند و محبت کنند در زندگی هم همین رویه را ادامه خواهند داد. نمونه محبت دیدن در بازی، رفتار پیامبر صلی الله علیه و آله با امام حسین علیه السلام و بوسیدن و در آغوش گرفتن او در حین بازی است. همچنین زود آشتی کردن بعد از دعوا و کینه نداشتن کودکان تمرین محبت و ورزشی برای زندگی در حین بازی است. (کلینی، ۱۳۹۲، ۵۵/۶) وقتی در بازی کودکان آمادگی جسمی برای مقابله با دشمن در بازی های تیراندازی، اسب دوانی، شنا، شمشیربازی و کشتی فراهم می شود آمادگی روحی برای مقابله با دشمن و دشمن شناسی نیز تقویت می شود. تربیت دینی اصیل نیز در بعد اجتماعی چیزی جدا از تولی و تبری نیست.

برخی بازی های مورد تأکید در اسلام بازی هایی است که با فطرت کودکان عجین است، یعنی کودکان از درون به سمت چنین بازی هایی کشش دارند مانند خاک بازی و آب بازی. انجام این بازی ها سبب بسط روحیات فطری در کودکان می شود. این به آن معناست که تربیت اصیل از طریق دست یابی به تربیت دینی مبتنی بر فطریات اتفاق می افتد. وقتی بعد فطری کودکان تقویت

شود، دیگر امور فطری نیز در آنها تقویت می‌شود. علاوه بر بها دادن به بازی‌های فطری، بهادادن به صفات فطری در حین بازی می‌تواند سبب بسط این موضوع شود. زمانی که در حین بازی کودک مانع تراشی برای بروز فطریاتی مانند اشک ریختن، دعوا و آشتی آنها نباشد، مانعی برای پیوندهای اصیل کودک با خداشناسی نیز نمی‌شود؛ زیرا اصلی‌ترین بعد فطری انسان فطرت خداشناسی و بسط و توجه به فطرت از طریق بازی، یعنی بها دادن به بعد خداشناسی کودک است.

در بازی‌هایی که بیان شد، تأکید بر تقویت زبان و بلاغت کلام در حین بازی، خط و رقابت در خوشنویسی، شناخت مبانی و محتوای دینی در حین بازی، توجه به ارائه الگو و بازی نقش‌های استاد-شاگردی مورد توجه است. تقویت تمامی این امور گزاره دیگر نقش بازی در تربیت دینی را تبیین می‌کند، یعنی دست‌یابی به مبلغان دینی توانمند در راستای تربیت دینی. اگر دین تبلیغ نمی‌شد هیچ‌گاه گسترش نمی‌یافت. یکی از زمینه‌های کسب مهارت‌های اولیه برای تبلیغ دین و تمرین نمادین آن بستر بازی کودکان است. اگرچه در نهایت برای موضوع تبلیغ دین تنها معدودی از افراد صلاحیت لازم را کسب می‌کنند، اما این نکته نباید از نظر دور بماند که هر یک از افراد جامعه در رابطه با تبلیغ دین وظیفه دارند. به نظر می‌رسد این نکته مدنظر اهل بیت (علیهم‌السلام) نیز بوده است. تمام گزاره‌های تربیت دینی اگر در کنار هم قرار بگیرند گزاره دیگری را روشن می‌کنند که مؤید دست‌یابی به تربیت دینی مبتنی بر علاقه‌مندی است. اگر تربیت دینی از زمینه علاقه کودکان آغاز شود با علاقه‌مندی به دین‌داری در بزرگسالی ادامه می‌یابد. این موضوع نتیجه تربیت دینی مبتنی بر نشاط، سهولت، محبت و فطریات است. اگر روندهای تربیتی در انتخاب نوع بازی و رعایت شرایط و ملزومات بازی مبتنی بر تأکیدات و دستورات دینی باشند، دست‌یابی به گزاره تربیت دینی عمیق، دور از ذهن نخواهد بود.

۱۰. نتیجه‌گیری

اگر بازی‌ای که برای کودکان انتخاب می‌شود مبتنی بر فطرت پاک آنها باشد و عنصر ذاتی بازی‌گوشی در روند آن جریان داشته باشد و در بعد زمانی زندگی کودک استمرار یابد و محدود نشود در نهایت تبدیل به عادت فکورانه در بزرگسالی شده که سبب می‌شود حتی اگر بازی‌های دوره کودکی فراموش شود، تربیت دینی مبتنی بر بازی فراموش نشود. به هر میزان این شرایط و نکات رعایت نشود، نباید انتظار دست‌یابی در بحث تربیت دینی داشت. رعایت نکات مطرح شده در همه بازی‌ها برای دستیابی به تربیت دینی دخیل است، اما در مورد تربیت دینی مبتنی بر علاقه‌مندی و انتخاب نوع بازی و رعایت شرایط و ملزومات بازی مبتنی بر تأکیدات و دستورات

دینی اهمیت بیشتری دارد و تعیین‌کننده وقوع یا عدم وقوع آن خواهد بود.

فهرست منابع

- قرآن کریم (۱۳۸۹). مترجم: فولادوند، محمد مهدی. قم: چاپخانه بزرگ قرآن کریم.
- نهج البلاغه (۱۳۸۲). مترجم: دشتی، محمد. قم: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین علیه السلام.
- ۱. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۶۳). نهج الفصاحه. تهران: جاویدان.
- ۲. جلالی شاهرودی، محمدحسین (بی تا). الاخبار فی نفایس الآثار و مکارم الاخلاق و کلمات الائمة الطهار. قم: دارالحديث.
- ۳. حر عاملی، محمدحسن (بی تا). وسائل الشیعه. قم: آل البيت علیهم السلام.
- ۴. شعاری نژاد، علی اکبر (۱۳۸۳). روانشناسی رشد. تهران: پیام نور.
- ۵. شهرآرای، مهرناز (۱۳۶۲). راهنمای انتخاب اسباب بازی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- ۶. طباطبایی، محمدحسین (۱۳۸۲). ترجمه تفسیرالمیزان. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین.
- ۷. فرخنده و دیگران، چهارمقاله درباره کودکان. تهران: خدمات آموزشی کودکان.
- ۸. قاضی، قاسم (۱۳۶۸). سه گفتار و یک آزمون. تهران: سپهر.
- ۹. کلینی، ابوجعفر محمد (۱۳۹۲). اصول کافی. مترجم: بانیور، احمد. تهران: راز توکل.
- ۱۰. متقی هندی (۱۴۱۰). کنز العمال فی السنن الاقوال و الافعال. بیروت: مؤسسه الرساله.
- ۱۱. مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۲). بحار الانوار. تهران: دار الکتب اسلامیه.
- ۱۲. مطهری، محمدرضا (۱۳۸۲). شرحی بر جلوه های رفتاری امام خمینی علیه السلام با کودکان و نوجوانان. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- ۱۳. مهجور، سیامک رضا (۱۳۹۷). روانشناسی بازی. تهران: ویرایش.